

הלכות ברכת המזון סימן קפח

ביאורים ומוספים

סי' ג, וראה משני'ב שם סי' קי' ו) שצריך לקרוא בפרשת ראש חדש לפני הקריאה של חנוכה, משום שתדיר קודם, ואם טעה התחיל לקרוא בשל חנוכה, צריך להפסיק ולקרוא בשל ראש חודש. אמנם, במשני'ב שם (סי' קי' ז) ובבית'ל שם (ד"ה ואם טעה) כתבו בשם הט"ז שאינו צריך להפסיק ויכול להמשיך לקרוא בשל חנוכה [ולכאורה לדעת המשני'ב, גם כאן בברכת המזון ננקוט כן שסיים לומר 'יעלה ויבא?]. ובספר בירור הלכה (תנינא סי' קפד עמ' שסא, וסי' תרפד עמ' שעג) כתב, שמשמעות דברי החור'א כדברי המשני'ב בהל' חנוכה [והביא שכן דעת רבים מן הפוסקים], שאם התחיל 'יעלה ויבא' לא יפסיק, אלא יגמור 'יעלה ויבא' תחילה ולאחר מכן יאמר 'יעלה.

[משני'ב סי' קי' ז]

ולא ה'קביר של שבת' (10). וְאָפְלוּ אִם סָפַק לּוֹ אִם הֵקְבִיר אִו לֹא, פְּלִינֵין דְּמִסְתַּמָּא בְּיָדָאֵי לֹא הֵקְבִיר' (11).

8) ואם בטעות אמר 'יעלה ויבא' וכדו' ביום שאין צריך לאומרו, כתב הקצות השלחן (סי' מז בדה"ש סי' כה) שאם כבר סיים את הברכה אינו צריך לחזור, וימשיך ממקום שהפסיק.

ואם אחר שסיים 'יעלה ויבא' טעה המשך 'ותחזינה' כבתפילת שמרע [והוא הדין אם אחרי על הנסים' המשך 'על כולם יתברך'], כתב הקצות השלחן (שם סי' ב) שיחזור ממקום שטעה ויאמר כהוגן, ואם כבר אמר 'ברוך אתה ה' וכוחנו היתה לחתום בחתימה שבתפילת שמונה עשרה, כתב שם (בה"ש סי' כד) שלא יתקן לחתימה של ברכת המזון, אלא יאמר 'למדני חקך' כדי המברך ברכה לבטלה.

9) וביתר ביאור כתב לקמן (סי' תכב סי' י), שאנו תולים שמן הסתם בירך כמו שרגיל בכל יום, והיינו בלא 'יעלה ויבא'. ובשרית שבט הלוי (ח"ד סי' יח אות ב) ביאר, שאדם נמשך אחר רגילותו אפילו בשבת, ומסתבר ששכח לומר 'יעלה ויבא', ולא אמרין שאימת שבת עליו, עיין שם.

דוקא אם נתעורר לו הספק מיד לאחר הברכה, אולם אם ברור לו שהיה בדעתו תוך כדי הברכה להזכיר מעין המאורע, ורק לאחר זמן רב נפל ספק בליבו אם הזכירו, כתב לעיל (סי' קיד סי' לח) ולקמן (סי' תכב סי' י) לענין תפילה, שאינו צריך לחזור.

ואם העיד קטן בפניו ששמע שהזכיר מעין המאורע, דעת הגרש"ז אויערבך (שש"כ פני' הע' ז) שיכול לסמוך על עדותו, כיון שאין זו עדות אלא גילוי מילתא בעלמא, והרי החוקה שבירך כפי רגילותו אינה חוקה גמורה. [וראה כעין זה לענין תפילה לעיל סי' קיד סי' לח]. אכן, ראה בשלמי תורה (טוכות עמ' שס) מה שהביא בזה.

ושנים המכחישים זה את זה, שאחד אומר שהזכיר והשני אומר שלא הזכיר, כתב הגרש"ז אויערבך (שש"כ ח"ג פני' ז) שאין אומרים שמסתמא אמר כפי שהוא רגיל, אלא הרי זה ככל ספק דרבנן שהולכים בו לקולא.

[משני'ב סי' קי' ז]

אומ'ר בְּרִיךְ אֱתָהּ וְכוּ' (10).

10) ואף ששינה השו"ע בנוסח הברכה, שבשבת ובראש חודש הנוסח הוא 'שנתן' וביום טוב 'אשר נתן', כתב המאמר מרדכי (סי' ט) שלא כתב כן בדוקא, ויכול לומר 'שנתן' או 'אשר נתן'.

[ביה"ל ד"ה שנתן שבתות למנוחה]

וְלַעֲבִידֵי דְעַמִּי יֵשׁ לְעֵינֵן בְּנֵה טוֹבָא (11).

11) ובישוב קושיה זו כתב הערוך השלחן (סי' ז), שכיון שחכמים תיקנו לומר 'יעלה ויבא' או 'יעלה בתוך הברכה, דין ברכה עליהם וכאילו נאמרים בשם ומלכות, ואם כן אין לאומרם לאחר הברכה, שבאופן זה אינם נאמרים בשם ומלכות, וכעין זה ביאר הגרש"ז אויערבך (שש"כ פני' הע' טו).

[משני'ב סי' ק"ב]

רק ימתין קצת אחר תבית 'ירושלים' וְאַחַר-כֵּן יֵאמֵר אָמֵן (2). אך אם שהה לאחר הברכה יותר מכדי דיבור, כתב לעיל (סי' קכד סי' לד) שהיא אמן יתומה, ולכן צריכים להיזהר שלא יהיה ההפסק יותר מכדי דיבור.

[משני'ב סי' ק"ג]

לא קפדינן בְּנֵה וְאִמְרִים אוֹתָהּ כְּמוֹ שֶׁהִיא מְסַדֶּרֶת בְּתַפְלָת שְׁמוֹנֶה-עָשָׂרָה, לְכֵן אֵין לְמַחֲוֹת בְּיַד הַהוֹרָגִין בְּנֵה (3).

3) ולגבי ראש השנה, כתב המטה אפרים (סי' תקפג אלף למטה סי' ב) שאף אלו המדלגים על תיבת 'מלך' בכל השנה, מי'מ בראש השנה יאמרוה, כיון שכל עיקרי התפילות והברכות ביום זה מיוסדים על כבוד מלכותו יתברך.

[משני'ב סי' ק"ד]

אוּ נְתַמְנֵנוּ (4).

4) ובבית האבל, כתב השו"ע (יר"ד סי' שעט סי' ב) שיש מוספים בברכה השלישית 'נחם ה' אלקינו את אבלי ירושלים וכו' בא"י מנחם ציון בבנין ירושלים; וכן מודפס בסידורים לבני עדות המזרח. מאידך, ראה באר הגולה (יר"ד שם) שכתב [לגבי נוסח ברכה רביעית בבית האבל המוזכר בשו"ע שם סי' א] שאין נהגים לשנות הנוסח בברכת המזון בבית האבל, משום שנוקטים כדברי התוס' (כתובות ח, ב ד"ה כי) שברכת אבלים אינה אלא בעשרה, וכן כתב הגשר החיים (פ"כ סי' ב אות יג), וראה בלקוטי מהר"ח (סדר ברכת המזון עמ' קכב, ב). וראה מה שכתבנו לקמן סי' קפט סי' ה.

[משני'ב סי' ק"ה]

נַעֲשֶׂה לְהֵם כְּטַפְסֵ בְּרִכָּה וְאֵין בְּנֵה מְשֻׁם שְׁאֵלַת צְרָכֵינוּ בְּשֶׁבֶת (5).

5) ומטעם זה, כתב הקצות השלחן (סי' מז בדה"ש סי' כא) שאף שהמנהג לאחז את הכוס רק עד 'אל יחסרנו', מי'מ ראי לאחזזה גם באמירת 'הרחמן' וכו', כיון שנוסח זה הוא מטופס ברכת המזון, וכתבו השערי תשובה (סי' קצ סי' ג, בשם החכם צבי) והכף החיים (סי' קפג סי' ט) שיאחזנה עד אחרי ברכת 'בורא פרי הגפן', וכן כתב בשו"ת שבט הלוי (ח"א סי' רה על סי' קצ) שמנהגו לאחז את הכוס עד ברכת 'בורא פרי הגפן' [חוץ מבסעודה שלישית, משום שאינו שותה ממנה עד לאחר הבדלה].

וכן לענין ברכת האורח, כתב הברכי יוסף (שו"ת ברכה סי' א) שהמנהג הפשוט הוא שגם בשבת מברך האורח את בעל הבית, וכמעשהו בחול, שהרי כל זה מטופס ברכת המזון הוא.

[משני'ב סי' ק"ו]

וְעֵינֵן בְּמַעֲשֵׂה רַבִּי (6).

6) שכתב (אות פז) שסיום הברכה השלישית הוא 'בונה ירושלים אמן'.

[משני'ב סי' ק"ז]

וְקִנְיָא לֵן בְּכָל מְקוֹם: תְּדוּר קוֹדֵם, וְכִדְעֵבד אִם הִתְלִיף, בְּיָדָאֵי וְצָא (7).

7) וכן כתב לקמן (סי' רפו סי' יא), שדין 'תדיר קודם' אינו אלא למצוה לכתחילה, אך לא לעיכובא.

ומי שהתחיל לומר 'יעלה ויבא' ונזכר שעדיין לא אמר 'יעלה', כתב בשו"ת שאגת אריה (סי' כ) שפסיק ויקדים לומר 'יעלה ולאחר מכן יחזור ויאמר 'יעלה ויבא'. וביאר הקצות השלחן (סי' מז בדה"ש סי' יג) שאף לדבריו יש להפסיק רק אם עדיין לא אמר 'ביום ראש החודש הזה; אבל לאחר שאמר כן הרי יצא ידי חובת הזכרת המאורע, וכבר הקדים הזכרה זו להזכרת שבת, ומה תועלת תהיה לו אם יפסיק עכשיו.

ולגבי קריאת התורה בראש חודש שבת, כתב השו"ע לקמן (סי' תרפד

הלכות ברבית המזון סימן קפח

באר הגולה צב

ג שם ד מה דמדי
בשם התוספות ותנו
ינה והרשב"א
ה שם בקרא פתוש
רשי ותוספות ו טור
וקמ"ז ד שם בקרא
סט

טעמא: ג יצריך להזכיר בכרחה שלישית מלכות בית דוד, ואין להזכיר בה (ג) שום מלכות אחר.
(ד) והאומר ומלכותך ומלכות בית דוד משיחה' טועה, שאין להשוות מלכותך דארעא עם מלכותך דשמאי.
וכן אין לומר בה (ה) 'אבינו מלכנו': הגה ויש אומרים דאף כשאומר 'עלה וכו' לא יסיס' מלך חנוך ורחום' אלא
ידלב מלת 'מלך' (אברהם), וסבירא נכונה היא, (ו) אכל לא ראיתי (ב) נוהגין כן: ד' הנפח ברכה זו פותח בה 'רחם ה'
אלהינו' (ז) או 'נתמנו ה' אלהינו', (ח) וחומם בה 'בונה ירושלים' או 'מנחם ציון בבנין ירושלים'.
(ט) ואין לשנות הנפח משבת לחל, דכין בשבת בין כהל אומר (י) גסחא אהת: הגה [*] ויש אומרים (יא) דאומרים
'בונה בריתנו ירושלים', וכן נוהגין (מרכי טוף ברכות): ה' 'בשבת (יב) אומר בה 'יצה והתליצנו', ובראשית
יוס-טוב וחלו של מועד אומר 'עלה וכו'. ואם הל אחד מהם בשבת, אומר 'יצה והתליצנו'
(יג) ואחר-כך 'עלה וכו'; ואינו מזכיר של שבת (יד) ב'עלה וכו' ולא של יוס-טוב וחלו של מועד
וראשית-דש (טו) ב'יצה והתליצנו': ו' טעה (טז) ולא הזכיר של שבת, (יז) *אומר 'ברוך אתה ה' אלהינו
מלך העולם *שנתן שבתות (ב) למנוחה לעמו ישראל באהבה לאות ולברית, ברוך אתה ה' מקדש השבת'.

באר היטב

משנה ברורה

[*] ויש אומרים דאומרים כו'. עין פטירת זקנים, ועין ככ"י שקתב משום

שערי תשובה

באור הלכה

* אומר ברוך אתה ה'. אף-ע"פ שאם היה מזכיר במקומו לא היה נכנס
ברכה בשם ומלכות, הינו משום ששקוהא מוכריה בברכה הסמוכה
חרי היא ונקלת בברכה שליש' שם שם ומלכות בפתיחה ותחיתחה, ופתיחה
ותחיתמה הראשונה כוללת לכו, אבל כיון שסיים 'בונה ירושלים' ואומרה ברכה
בפני עצמה לא הו' נכנסה לתחילתה כיון שאינה אלא אקראי בעלמא (מב"י):
* שנתן שבתות למנוחה. עין במשנה ברורה מה שקבענו בשם הש"י לענין אם
אינו יודע נפח ברכה זו וכו'. ולענין דעמי' יש לענין בזה טובא¹¹, לפי מה שפסק
השלחן ערוך לעיל בסימן קד' סעיף ו' דאם שכח לומר 'משיב הרוח' ונזכר עד
שלא התחיל 'אתה קדוש' דאומר 'משיב הרוח', והוא הדין לענין 'עלה וכו'
קשור קדם שהתחיל 'מודים', וקולקון בסימן תכב סעיף א, והטעם ככל זה
משום דכיון שלא התחיל צדן ברכה אחת לא נקרא צדן סיים ברכה, אם כן
הכא נמי בענינו: נתי דתקנו רבנן לכתחלה לומר נפח ברכה שנתן שבתות וכו'
דחיי צדרי' טפי, כדכתבנו מעתה, אבל היכא דאינו יודע הנפח למה לא יאמר
כאן 'יצה' כשהוא שבת או 'עלה וכו' כשהוא יוס-טוב כיון שלא התחיל
צדן ברכה שאחרת, וכעוסק צדן בברכת 'רחם' דמי? ואם תרצה לחלק ולומר
דלענין ברכת-המזון שאני, ודחיי רבנן סיים ברכה מבין שגמר ברכת 'בונה
ירושלים', ונאפלו הכי היכא דהוא מברך בשביל מעין המאדע ברכה מיחדת הקלו
ולא הטריוו לחוד לראש כשנזכר, כל זמן שלא התחיל ברכת 'השוב והמטיב', נה
אינו, והא הכיאו ראיה לדנים הנ"ל מענינו דתניי' מנהה קדם שהתחיל 'השוב
והמטיב', אלא דלא חשיב סיים ברכה קדם שהתחיל ברכה שאחרת, ואם
באת לדחוק ולחלק כמו שפכתנו אין מקור לדנים. איכרא, דדן זה דשלתן-צדור
הנ"ל בסימן קיד ילקטן בסימן תכב לאו מלתא ברידא היא, דכמה ראשונים
פליגי על זה, עין שם לעיל בבאר הלכה, ומכל מקום לפי דעת השלחן-ערוך

(ב) נוהגים כן. ואין למחות ביד הנוהגין כן, מ"א: (ב) למנוחה. ומי שאינו

התורה, ויבואו לזלזל בה אף שלא במקום בטוח מלאכת בעל-הבית,
אכל עקשו שגם הפועלים מברכים ארבע ברכות, כמו שקתוב בסימן
קצא, אין לחש לזה. הלפי טעם זה, בין לשמברך בזמן ובין לשמברך
ביחודי, יכול לענות אמן בקול רם, וכמזמרה שפן הפנהג. (ג) לא
יאמר 'בונה ירושלים אמן' בנשימה אחת, רק ימתין קצת אחר תבת
'ירושלים' ואחר-כך יאמר אמן¹², כדי שלא יהא משמע שגם האמן
מסיים הברכה הוא: ג (ג) שום מלכות אחר. הינו, כגון הא'
דמסיים המחבר לקמה: (ד) והאומר וכו'. צריך לומר 'לכן האומר',
וכן הוא בשור: (ה) 'אבינו מלכנו'. אלא יאמר אבינו רעני? ואף-
על-גב דאינו אומר ביחד ממש עם מלכות בית דוד, מפל מקום בין
דבחד ברכה הוא, לא ארז ארעא לאדמורי מלכותא דשמאי אצל
מלכותא דבשר ודם: (ו) אכל לא ראיתי וכו'. (א) והאחרונים פתבו
טעם לזה: בין דענין בפני עצמו לגמרי הוא, לא קפדינן בזה
ואומרים אותה כמו שהיא מסדרת בתפלת שמונה-עשרה, לכן אין
למחות ביד הנוהגין כן: ד' (ז) או 'נתמנו ה'. הינו 'נתמנו ה' אלהינו
בירושלים עירך וביצוין משכן שבין כבודך ובמלכות בית דוד משיחה
וכבית הגדול והקדוש' וכו': (ח) וחומם בה' או מנחם. מלשון
זה משמע שאף אם פתח ב'רחם' מתר לחם ב'מנחם', ואף שאין
התחיתה מעין הפתיחה ממש, לית לן בה, דעל-כל-פנים הענין אחד.
(ד) אכל יש מאחרונים שפחמיורין בזה וסוכרין דצריך להיות מעין
הפתיחה ממש: (ט) ואין לשנות וכו'. ורצה לומר, דאם אומר כהל

'רחם' יאמר בשבת גס-פן 'רחם'. (ה) ואף-על-גב דאסור לתבע צרכיו בשבת, הקא שאני, דטפס ברכה כף היא תמיד. (ו) וגם כל 'התקמן' יכול
לומר בשבת אף-ע"פ שאינו מטפס הברכה שתקנו חכמים, שבינן שנהגו הכל לאמרום בכל פעם שמברכין ברכת-המזון, נעשה להם גטפס
ברכה ואין בזה משום שאלת צרכיו בשבת¹³: (י) גסחא אהת. והג"א כתב שהעקר כהר"ף, שפחל 'אמר רחם נא' כמנהגנו ובשבת יאמר
צממנו וכו' ומסיים 'מנחם' וכו', וכן יש עוד (י) כמה ראשונים שסוכרין כן: (יא) דאומרים בונה בריתנו וכו'. משום (ט) דכתיב 'שבת
לירושלים ברחמים' וגו', (ט) וגם מאחר שהתחיל בתחלת הברכה ב'רחם' מסיים נמי ב'רחמים' כדי שיהיה התחיתה מעין הפתיחה ממש, ומכל
מקום לכלי עלמא אין מעכב כלל. ועין במעשה-רב¹⁴: ה' (יב) אומר בה. לפי שהזכרה זו וכן 'עלה וכו' הם בקשת רחמים, קבעום בברכת
'בונה ירושלים' שהיא גס-פן בקשת רחמים, ולא בברכת הארץ שהיא הודאה: (י) ואם הוסיכם בברכת הארץ לא יצא וצריך לחזור ולהזכיר
ב'בונה ירושלים': (יג) ואחר-כך 'עלה וכו'. מפני ששבת הוא תדיר, ונקמא לן בכל מקום: תדיר קודם, ובידיעבד אם החליף, בודאי יצא: (יד)
'עלה וכו' וכו'. דהא כב' הזכיר שבת ב'יצה, (יל) ולמה יחזור ויזכירנו: (טו) ב'יצה והתליצנו'. דהא תקנו על זה נפח בפני עצמו
'עלה וכו', ולמה יכפילה פעמים: ו' (טז) ולא הזכיר של שבת. ונאפלו אם ספק לו אם הזכיר או לא, (יז) תלינן דמסתמא בודאי לא
הזכיר¹⁵: (יז) אומר ברוך אתה וכו'. ואם אינו יודע נפח ברכה זו, חוזר לראש, ואם יודע שהתחלה והסיום, אף שאינו יודע שאר הנפח

שער הציור

(ב) פריימגדים בשם רש"י: (א) מגן-אברהם ואלה רבה, וכן הוא דעת הש"י: (ד) חלבוש ועלת-תמיד, ועין בדבר-המיוחד שחולק על זה: (ה) בית-
יוסף: (ו) בשם שבלי-לקט ודרכי-משה בשם אור ורוע: (ז) ר"ח המוכא באור ורוע והאשכול והרא"י והרמקום, ועין בהר"א"ה שכתב גס-בת'
דבחתמה על-כל-פנים צריך לסים בשבת כהנחה ובחל ב'בונה ירושלים'. אלא דבפתיחה אפשר דבין כהל ובין בשבת יכול לפתח ב'מנחם', עין שם:
(ח) עין בבית-יוסף: (ט) צטרות-זקנים. ועין בגסח ברכת-המזון של הרמב"ם ששם כתב גס-פן ב'רחמים': (י) מגן-אברהם ושא"י וכן כתיב בהקדא בבנה"ג
וכמו שקתב באלה רבה: (יא) בית-יוסף: (יב) כן מוכח לפי מה שפסק הפגן-אברהם והש"י ותרבה אחרונים לקמן בסימן תכב לענין 'עלה וכו', דלא
כהתימא' שם, והוא הדין הקא, ובקרט לפי מה שמצדד שם בהבתי-יוסף דהירושלמי מרי לענין ברכת-המזון, וכן הוא דעת הגר"א שם בהחלטה, ע"ש,
אם-כן חרי מוכח שם בהירושלמי (פרק שלשה שאכלו הלכה ד) בהדוא דלענין ברכת-המזון דשבת אפלו ספק חוזר, וכמו שכתב הפריימגדים בסימן תכב

הלכות ברבית המזון סימן קפח

ח שם במגרא

ואם טעה ולא הזכיר של יום טוב, ואמר "ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם אשר (א) נתן (יה) ימים טובים לישראל (ט) לששון ולשמחה את יום חג פלוני הנה, ברוך אתה ה' מקדש ישראל והזמנים".
 ואם חל (כ) יום טוב בשבת, ואמר "שנתן שבתות למנוחה לעמו ישראל באהבה לאות ולברית וימים טובים לששון ולשמחה את יום חג פלוני הנה, ברוך אתה ה' מקדש השבת וישראל והזמנים". (כא) וכל ברכות הללו בשם ומלכות. והא דסגי בהך ברכה, דוקא לשנזפר (כב) קדם שהתחיל 'הטוב והמטיב', אכל אם לא נזכר (כג) *עד שהתחיל 'הטוב והמטיב' צריך *להזכור (כד) *לראש ברבית המזון: ז [א] *אם

שערי תשובה

דכתיב שמי לירושלים ברחמים, ע"ש: [*] אם טעה וכד'. וכתב כד"י בשכח רצה והתחיל לומר כד"י ונזכר וסיס למרני חקיק, אפילו למ"ש הריטביא בהדושי לרעת קצת יודע שאר הנקטא כדאוי, ט"ז: (ג) נתן, ובר"ה א"א בזה דברך מלכנו אמת, מהר"ל.

באור הלכה

הנ"ל צריך עיון למעשה: * עד שהתחיל וכו'. ענין במשנה ברוכה מה שכתבנו בשם הח"י אדם. והנה משארי אחרונים משמע דלמשהתחיל ברכה זו שוב אין תפנה וחזר לראש, ולא כח"י אדם, ונראה לי דסבירא להו דהא דאמרין בש"ס דקשפתח ב'הטוב והמטיב' חזר לראש הוא משום שעל-יד יד נכר שכבר הסיח דעתו מברכה שלישית, וכן משמע באמת בירושלמי פרק שלשה שאכלו, הלכה ה', עין שם בפנימיה, וכן במבאר באור ורע בהר"א בהלכות סעודה סימן ר', עין שם, ופי' זה מאי מהני שיגמר 'אשר נתן מנוחה', הרי על-כפלונים שאמר ברוך אתה ה' חשב ארצת ברכה רביעית וממילא כבר הסיח דעתו מברכה שלישית, ועל-כן דינא דח"י אדם צריך עיון גדול: * לחזור וכו'. אם נרדם בברכת המזון ואינו יודע באיזה ברכה עומד, חזר לראש ברבית המזון, אם לא שידע בודאי שאמר אתה מהברכות, שאז אינו חוזר אלא למקום שמתפק (ברכי יוסף): * לראש ברבית המזון. הנה אף דהראב"ד והרשב"א ורובנו יונה הטינו לא להו דחזר לברכה 'ירושלים' כיון שהוא עומד ערך בברכת 'הטוב והמטיב' ויבא גמר גם 'הטוב והמטיב', לכלי עולמא חזר לראש ברבית המזון. מכל מקום סתם לדינא חזרו לראש, משום דהרמב"ם ורש"י והרא"ש קומי בחדא שיטתא דחזר לראש. והנה אף שמשארי ברוקח גס"ן שדעתו כהראב"ד מכל מקום אין לוח מפסק המסבר, כי חפשי ומצאתי עוד חזק ראשונים דקמי פלהו בשיטה זו, הלא הפה נר"ה בהדושי על הרי"ף והאר"י ורע ורובנו ירחם ותוספות רבנו יהודה על ברכות ובשיטה מקבצת ומגדלו"ע בשם גדולי הספרותים ורי"א. וטעם שיטה זו העתיק הפגנא אברהם בסעודת קמחן ז' סב"ת הרא"ש, דכלהו ג' ברכות חשיבי כברכה אחת, ועל-ידיה הוליד לנו דין חדש, דלאו דוקא בענין זה, דהוא הדין בכל מקום ששעה נקגון שלא הזכיר ברית ותורה בברכת הארץ או מלכות בית דוד כ'בונה ירושלים' דחזרו לראש ברבית המזון. ועין בפרי"מ גידים ששפסק מאד בזה, דנהי דלטעם הרא"ש מוכח דין זה, מכל מקום לרש"י שכתב טעם אחר בענין זה, עין שם. בודאי בטעה בבית ותורה וכתבי אגנא אינו חוזר רק לראש ברכה ששעה בה, וכן להרמב"ם שכתב גס"ן דחזר לראש, אולי טעמו גס"ן הוא כסברת רש"י, עין שם, וכן

באר היטב

יודע נסח ברכה זו שמוזכר כאן שנתן שבתות למנוחה כו צריך לחזור לראש בית שאינו יודע לתקן החסרון, אלא דאם יודע להתמלה והסיים סגי אף שאינו יודע שאר הנקטא כדאוי, ט"ז: (ג) נתן, ובר"ה א"א בזה דברך מלכנו אמת, מהר"ל.

משנה ברוכה

שבאמצע כדאוי, אומרה ואין צריך לחזור לראש⁽¹²⁾ [ט"ז וש"א]. וענין מה שכתבנו בבאר הלכה: (יה) ימים טובים לישראל⁽¹³⁾. צריך לומר לעמו ישראל: (יט) לששון ולשמחה. ובראש השנה (יג) אין אומרים לששון ולשמחה, גם אין אומרים 'ודברך מלכנו' וכו'; וזה נסחו: (יז) "ברוך אתה ה' אלהינו מלך העולם שנתן ימים טובים לעמו ישראל את יום הזכרון הזה", ואינו חותם בה כמו בראש-החדש, וזהו דעת האב"ד שחולק על כנסת הגדולה שמשנה ראש-השנה לשאר יום-טוב, אכל הרבה (טו) אחרונים הסכימו לרעת כנסת הגדולה, ועל-כן צריך לחתם "ברוך אתה ה' מקדש ישראל ויום הזכרון". ואם שכח והתחיל 'הטוב והמטיב', גס"ן כן דעת הפגנא אברהם דשוב אינו חוזר כמו בראש-החדש, ואלהיה ובה חולק עליו וסבירא לה דחזרו⁽¹⁴⁾. וביחס-הכפורים לענין חולה שצריך לאכל בו וצריך לומר בו 'עלה ויבוא', גדלקמן בסימן תריח סעיף י⁽¹⁵⁾, אם פתח ב'הטוב והמטיב' ונזכר שלא אמר 'עלה ויבוא' אינו צריך לחזור, וכמו בראש-החדש, ואם נזכר קדם שהתחיל ברכת 'הטוב והמטיב', (טו) יש אומרים דצריך לומר 'ברוך שנתן ימים קדושים לישראל את יום הכפורים הנה', בלי חתימה, (יז) ויש אומרים דבזה לא תתנו חקמים קלל נסח ברכה להשלים הזכרת 'עלה ויבוא', וכל שלא אמר במקומו שוב אינו חוזר, וכן מסתברא: (כ) יום טוב בשבת, אומר וכו'. ומיירי ששכח ולא אמר שניהם, אכל אם לא רצה ולא 'עלה ויבוא', ולהכי צריך לכלל שניהם, אכל אם שכח של שבת לבד, אומר רק 'אשר נתן שבתות למנוחה', וכן בשכח של יום טוב לבד אומר 'אשר נתן ימים טובים לעמו ישראל' וכו' [אחרונים]: (כא) וכל ברכות הללו וכו'. פרוש, פתיחת הברכות: (כב) קדם שהתחיל הטוב וכו'. הינו שעומד אחר

שער הציון

דלכ"י נקט הירושלמי לגבי ראש-החדש בגדר ספק, לאשמרענין דלגבי ברבית המזון דשבת אפילו ספק חזר. והנה בלחם-המזוזות בפרק תפלת השחר מצדד לחלק ודוקא לענין תפלה ולא תא אלא ספק, גס"ן מקמרין משום דהלאו ששפסק אדם על חיס פלו, מה שאין כן לענין ברבית המזון. ולצניית דעמי לא הנידא קלל. דהרי המימרא שם בירושלמי פרק אין עומדין דספק הזכיר של ראש-החדש ספק לא הזכיר חזר, הוא בשם רבי אלעזר, ואיהו סבירא לה בבבלי דף כא דבספק התפלה אינו חוזר ומתפלל, ועל-כרחו לטעמה דבדאי משרינן לה משום דהוא אויל בתר הרגלו, ובההיא ירושלמי דמענית ששביא הפוסקים, ואם-כן הוא הדין בברבית המזון נמי: (יג) מגן אברהם: (7) אף דברך החיים אימא בלא שם ומלכות, וזהו לפי שיטתו שהעתיק בראש-החדש גס"ן את הפתיחה בלא שם ומלכות, אכל לפי מה שכתב לקמה מהרבה ראשונים דכלם סבירא להו דגם בראש-החדש הפתיחה בשם ומלכות, וכל-שכן בזה: (טו) אלהי רבה וזהו תה"ש, וכן מצדדים בהגרי"שע וישועות-יעקב. ובאמת אפילו אם נסבר שהפגנא אברהם בדין השני דשהו לראש-החדש בשכח והתחיל 'הטוב והמטיב' שאין מחזירין משמע דיש מקצת פוסקים שסוברין דמטר להתענות בראש-השנה, ואם-כן אי בעי לא אכל קלל, וכמו שבמבאר בש"ס טעם זה לענין ראש-החדש, מכל מקום לענין חתימה לא נזכר שום רמז בסוגיא, דלהכי מספקא לן דלא חתמינן בה משום דאי שכח לגמרי אינו חוזר, אלא פשוטו דטעם הספק בש"ס הוא אי ראש-החדש חשיב כיום-טוב לענין לתקן בשבילה ברכה ארקה בפתיחה וחתימה, וכיון דהכי הוא, פשוט דראש-השנה יום-טוב גמור הוא וצריך לחתם (וקצת יש לישב סברת הפגנא אברהם לפי מה שהסביר בחוספי הרא"ש ספקא דגמרא לענין ראש-החדש, עין שם, אף הלא הרא"ש בעצמו לא מייך שם על טעם זה לדינא אפילו לענין ראש-החדש, עין שם בסוף דבריו), וכעין זה העיר גס"ן בנהר שלום, עין שם: (טו) מגן אברהם: (8) נהר שלום, וגם דעקר דינא דסימן תריח סעיף י אינו ברור, וכמו שערצרו עליו בפה אחרונים שם, ועין במאמר-מרדכי שם: (יז) כן סתם הח"י אדם, ומשעם כדי שלא יצטרך להוסיף ברכת 'אשר נתן' ללא צורך. ואף שיש אתה אחרונים שכתבו דלאחר שאמר השם

הלכות ברכת המזון סימן קפח

ביאורים ומוספים

[משנ"ב ס"ק זי]

אומרה וְאֵין צְרִיף לְחֹזֵר לְרֵאשׁוֹ׃⁽¹²⁾

עצמה [דהיינו בברכת 'אשר נתן' וכו'], אין מזכירים אותו כלל בברכת 'מעין שלש', מי"מ בדיון זה שונה הדין, משום שהטעם שהשוכח להזכיר מעין המאורע ביום כיפור אינו מברך ברכת 'אשר נתן' הוא רק מחמת הספק, כמבואר במשנ"ב לקמן (סי' תריח ס"ק כט ושעה"צ שם ס"ק כא), ואם כן לכתחילה יש להזכירו בברכת 'מעין שלש'. [וראה הליכות שלמה יום כיפור פ"ו דבר הלכה אות כד].

[משנ"ב ס"ק יח]

יָמִים טוֹבִים לְיִשְׂרָאֵל⁽¹³⁾.

וחולה שצריך לאכול בתשעה באב, שכתב השו"ע לקמן (סי' תקנו ס"א) שיאמר 'נחם' בברכת המזון, כתב במשנ"ב שם (ס"ק ה) שלכל הדעות אם לא אמרו אין מחזירים אותו.

ובחטכה ובפורים, כתב השו"ע לקמן (סי' רח ס"ב) שאין מזכירים מעין המאורע בברכת 'מעין שלש'. ובטעם הדבר כתב במשנ"ב שם (ס"ק נט) בשם הגר"א, שאפילו בברכת המזון אינו חייב להזכיר מצד הדין אלא רק מצד המנהג, ובברכת 'מעין שלש' לא תיקנו לנהוג כן. ובשו"ת מהר"ם מדיטנברג (סי' ע) ביאר, שתקנת חכמים הייתה לומר 'על הנסים' בברכת ההודאה דוקא, ומשום כך אין לאומרו בברכת 'מעין שלש' שהרי אין בה ברכת ההודאה [ואף שאומרים בה זינחה לך' וגו', ביאר הא"ר (סי' תרפב ס"ק ב) שהוא רק כדי לומר מעין החתימה]. וטעם נוסף כתב שם בשם הלחם חמודות, שכיון שחטכה ופורים לא הזכירו בתורה, לא תיקנו חכמים להזכירם בברכת 'מעין שלש'. ובשם הגר"ח מבריסק כתבו (הגדה של פסח מבית לוי, אחרי כוס רביעי, ספר הזכרון לגרא"ו גורביץ עמ' קלו, מאורי שערים עמ' רפג), שטעם הדבר הוא מפני שאין הזכרה זו קובעת ברכה לעצמה בברכת המזון כששכח לאומרה במקומה.

[משנ"ב ס"ק יט]

וְכֵרָאשׁ-הַשְּׁנָה וְכוּ, דַּעַת הַמְּגַן-אֶבְרָהָם דְּשׁוּב אֵינּוּ חוֹזֵר כְּמוֹ כְּרָאשׁ-תַּחֲשׁ, וְאֵלֶּיָּהּ נִכְּה חוֹלֵק עָלָיו וְסָבִיבָא לָהּ דְּחוֹזְרָא⁽¹⁴⁾.

ובדיעבד אם הזכיר על הנסים' בברכת 'מעין שלש', כתב בשו"ת מהרש"א אלפאנדרי (סי' ו דף כג, ב ד"ה ובהיותי) שלא נחשב להפסק, וכן כתב בשו"ת ציץ אליעזר (ח"ד סי' סג) וכן הורה הגר"ח קניבסקי (אור ישראל פכ"ז ס"א).

14) ואף לדעת הגאון רבי אבלי פאסוועלער ז"ל המובא בשעה"צ לקמן (סי' תקפב ס"ק ד), שמי ששכח לומר 'המלך הקדוש' בליל ראש השנה אינו צריך לחזור, כיון שאין מקדשים את החודש בלילה, והרי זה ככל ליל ראש חודש שהשוכח לומר בו 'יעלה ויבא' אינו צריך לחזור ולאומרו, כתב הגרש"ז איערבך (שו"ת מנחת שלמה ח"ב סי' ס אות כז) שמי"מ השוכח לומר 'יעלה ויבא' בברכת המזון בליל ראש השנה צריך לחזור ולאומרו, שלא אמר כן הגאון הנ"ל אלא לענין תיבות 'המלך הקדוש', לפי שאין בית דין של מעלה דנים אלא אם כן קידשו בית דין של מטה, מה שאין כן לענין 'יעלה ויבא', שדאי צריך לאומרו אף בליל ראש השנה. עוד כתב הגרש"ז איערבך, שדו"א וכתב המשנ"ב לקמן (סי' תקצו ס"ק ה) שבליל ראש השנה אסור לצום, מסתבר שגם מי ששכח 'יעלה ויבא' בברכת המזון, אף על גב שאינו חוזר מחמת ראש חודש, מ"מ מחמת היום טוב של ראש השנה צריך לחזור. וראה מה שכתבנו לקמן סי' תקצו ס"ק יב.

[משנ"ב ס"ק כב]

מִהֶנְכוֹן שְׂפִיסִים מִכָּף לְמִדְנֵי תַּחֲרֵף כְּדֵי שְׁלֵא יִהְיֶה הַשֶּׁם לְכַשְׁלָה, וְנִהְיֶי עֲדוּן כְּלֵא סִיִּם הַבְּרָכָה וְחוֹזֵר לְיִצְחָה⁽¹⁵⁾.

[משנ"ב שם]

וּבְיוֹם-הַפְּפוּרִים לְעֵנֵן חוֹלָה שְׂצָרִף לְאָכֵל בּוֹ וְצָרִף לּוֹמֵר בּוֹ יַעֲלֶה וְיָבֹא, כְּדִלְקָמֵן כְּסִימֵן תְּרִיחַ סְעִיף⁽¹⁵⁾.

16) ומי ששכח לומר 'יעלה ויבא' ביום הכיפורים, כתב הגר"ח קניבסקי (שגיאות מי יבין פכ"ה ס"ק ד) שאף על פי שמעיקר הדין אינו צריך לחזור, מ"מ אם נזכר אחר אמירת השם, יאמר למדני חוקיך' ויחזור להזכיר את מעין המאורע.

15) שם (ס"ק כט) ביאר, שכיון שהוא אוכל בהיתר, נחשב יום כיפור אצלו כיום טוב גמור, וצריך לומר בו 'יעלה ויבא'. ואף על פי שהביא שם דעת כמה מן הפוסקים החולקים על כך, וטובים שאין לומר 'יעלה ויבא' או 'רצה' ביום כיפור, מ"מ מסיק בשעה"צ שם (ס"ק כא) שכיון שיעלה ויבא' ורצה' אינן אלא אקשות בעלמא, רשאי לאומרו, שהרי אין בכך חשש ברכה לבטלה.

[ביה"ל ד"ה עד שהתחיל]
כְּשֶׁאָמַר בְּרוּךְ אַתָּה ה' הָשֵׁב בְּרַכָּה רַבִּיעִית וּמִפְּלֵא כְּכִרְחִיץ וְדַעַת מִבְּרַכָּה שְׁלִישִׁית, וְעַל-כֵּן דִּינָא דְּמִי-אֲנִים צְרִיף עִינן קְדוּלָּה⁽¹⁷⁾.

17) ואף על פי שנשאר בזה בצע"ג, מ"מ הורה הגרש"ז איערבך (הליכות שלמה ראש חודש פ"א דבר הלכה אות כח) שדעת המשנ"ב לפסוק כהחיי אדם, שכל שאמר 'ברוך אתה ה' אלוקיני מלך העולם' יסיים 'אשר נתן' וכו', וכן מנהג העולם. וכן כתב בשו"ת אור לציון (ח"ב פי"ג תשובה ח).

ולענין הזכרת מעין המאורע בברכת 'מעין שלש' שביום כיפור, כתב הגרש"ז איערבך (שש"כ פליט' הע' קי) שאף שקיימא לן שכל מאורע שאם שכח להזכירו בברכת המזון אינו מזכיר בברכה בפני

הלכות ברפת המזון סימן קפח

צג באר הגולה

ט הר"ר שם
וקצ"ט פסק ב
יש פסקא כ' ס"ג
וקצ"ט וכו' וכו'
גמ' א' ח' ב' ל' ט'
השם רבי יוסף
הסידור והנחות
סודי נפתח ב
ושם

טעה ולא הזכיר בה של ראש-החדש, בין ביום * בין בלילה, [*] (כה) * אומר "ברוף שגמת ראשי חדשים לעמוד
ישאל לזכרון", ואינו חותם בה, והוא שגומר קדם שהתחיל 'הטוב והמטיב', 'אבל אם לא נזכר עד
שהתחיל 'הטוב והמטיב' אינו חוזר, (כו) מפני שאינו חב לכרך ברפת המזון. (כז) 'כחלה-
המועד דינו כראש-החדש: הגה דאפשר דמכל מקום יש לאמרו בתוף שאר 'הרחמן', כמו שנתבאר לעיל סוף סימן קפז
גבי 'על הנפסים'. [*] ואולי יש לחלק פי בי'עלה ויבוא' יש בו הנפרת שמות * ואין לאמרו לבטלה, כן נראה לי וכן נוגהין.
לאם חל ראש-החדש בשבת והזכיר של שבת ולא הזכיר של ראש-החדש, ולא נזכר עד שהתחיל 'הטוב והמטיב',

באר היטב

שאכל ביו"כ, אם טעה ולא אמר יעלה ויבוא, שאמר ברוך אשר נתן ימים טובים לישראל וחתם ברוך מקדש ישראל ויהו"כ, והרב בניתיא חולק ופסק דאינו חותם ברה"ר י"כ, וכן פסק המ"א דאינו חותם דהרי ברה"ח, ע"ש:

נכוח דאנתא כו', ואף א' אמר למנין חתף הו"ל כמתניין דחזור לראש, עין שם. וע"ש בשם מהר"י מולכו אם נודע בשנה באמצע סהמ"ו ולא ידע באיזה נקבה עומד, חזרו לראש בהמ"ו, ע"ש: [*] אומר ברוך כו', ומשמע דאינו אומר בה שם ומלכות, ועין אחרונים, ודעתו דהזכיר בה שם ומלכות ברה"ח. וקב"א' שיש לחש לדעת מן הכיי ומר"ם דק"א נכוח, ועד ש"ל דגם הרי"ף ותנאים דקדם פו, ופסק נכוח לטעם, ע"ש. [*] ואולי יש לחלק כו', ע"ש בבא"ר יצחק פ"י י"ב פ"ב לשלח דבר"ח א"ל י"ה אינו חוזר בשבת יעלה ויבוא משא"כ בעל הנפסים דאיבא דעתו דחזרו אפילו בחמ"ו דחשבה, עין סימן תרפ"ב, ודעת רש"ל הניו בחמ"ו דפריס, עין ס"ו סימן תרצ"ג, ולכן יש לומר דחוף שאר החתמן כו', ע"ש:

משנה ברורה

דעתו מהם ופחת ב'הטוב והמטיב', דמי לעקירת גגלים בתפלה שמונה-עשרה דחזור לראש אם טעה באיזה זכר. ואם טעה בכרחה רביעית, כגון שלא אמר בה שם ומלכות, אף-על-פי שפבר גמר אותה אינו חוזר אלא ל'הטוב והמטיב', שהיא נקבה בפני עצמה [מ"א וש"א]: ז (כה) אומר ברוף שגמת. עין בבאור הלכה שברננו בשם רב הפוסקים דגם אותה צריך לומר בשם ומלכות: 18) (כו) מפני שאינו חב לכרך ברפת המזון, ויבוא' ויבוא' ששם מטיב לאכל דוקא פת, ואם-כן חיוב ברפת-המזון קבוע הוא בלמים האלה, לכן תקינו רבנן לעכובא גס-כן להזכיר שם מעין המאנרע"ט, וכמו בתפלה, אבל בראש-החדש, אף-על-גב שפאטור להתענות בו, מכל מקום אינו מחיב לאכל דוקא פת, ואם-כן אין חיוב ברפת-המזון קבוע ביום, ולהכי לא תקנו חכמים הנזכרת מעין המאנרע שלו לעכובא בברפת-המזון, ועל-כן אם שכח אין צורך לחזור. וכמה המגן אברתם והוא הדין ביום-טוב, יותר מסעודה אחת ביום וסעודה אחת בלילה שמחייב לאכל, אם אכל ושכח להזכיר מעין המאנרע בברפת-המזון אינו צריך לחזור, כמו בראש-החדש, אם לא כשלא אבל הסעודה בלילה שמחייב לאכל ביום ששים, גדלקמן בסימן תכט במשנה ברורה סעוף קטן יג, דאז אפילו בסעודה שנה חזרתי 19) [מ"א]: (כז) וזה-המועד דינו כראש-החדש. לענין שאין צריך לחזור, והוא הדין לענין שאם נזכר קדם שהתחיל 'הטוב והמטיב' אומר "ברוף אמה ה' אלהינו מלך העולם שגמתן (ט) מוצרים לעמו ישאלו

קמא לן דאין מחזירין אותו אם שכח יעלה ויבוא' בליל ראש-החדש, הני מלי להתזיר, אבל להוסיף נקבה אפילו בלילה גמי (טו). ועין רש"י א' פ"ק תפלת השחר מה שכתב בזה: 20) * אומר ברוף שגמת וכו'. עין בשערי-השובה בשם הברכ"סוסי, וכן מסתפק הפרי"מגדים, עין שם. אמנם לדינא נראה דיש לסמוך אהני רבנא דתקבו בהדיא דהפתיחה צריך להיות בשם ומלכות, הלא תמה שהפ"ר לקט בהלכות ראש-החדש ובפסקי ריא"ו לברכות, ע"ש, וכן הוא ברננו יתום בדיני שבת, וכן מוכח מתוספות רבנו יהודה מה שכתב בטעמא דאינו חותם ברה"ח, ומשמע דאף-על-גב פנים פוטם בשם ומלכות, וכן משמע דהיה שכתב בטעמא דאינו חותם ברה"ח, ומשמע דאף לענין תפלה פנים שכתב תוספות ומפליא דבדאי כל-ישן דצורך להיות בשם ומלכות בתפלתו, הלא תמה הפ"ג וירחוק [הרא"י] וירחוק אצלנו לית גורא פסקא וירחוק רבנו יהודה והוא ידוע בשם הירושלמי וכתובי"ה הרא"ש מצוד גס-כן הני, וכן כתב השר"ש שאביו הרא"ש מסכים לזה לדינא, אף שברא"ש לא הכריע ברע"א]. ואף שאין אנו נוהגין כן לענין תפילה, על-כ"פנים הסתימה צריך להיות בשם ומלכות, מאחר שאף כל הני פוסקים דסביא להו שאין חותם, אין פהם אהוד שכתב בהדיא שגם פתיחת הנקבה הוא מלא שם ומלכות, ואדרבה, הריב פוסקים דקמי' בשיטתיהו לענין תפילה כתבו בהדיא בפתיחת ברפת ראש-החדש שם ומלכות, וכנ"ל, וכן הסכים באליה רבה לדינא ובספר מצש"ה יתום ושלתן-צורך הגר"ו וחי' אים: * ואין לאמרו לבטלה. עין במגן אברתם שמתם על זה, דכי אטור לומר שתננים שיש בהן הנפרת שמות?

שער הציון

שוב אין תקנה, אלא גומר הנקבה ואומר 'אשר נתן' (וטעמא מהא דסימן תרפ"ב, ע"ש), מכל מקום למעשה נראה לי שהעקר בהתייבא. וגדולה מזו כתב האליה רבה בשם דרשות מהר"ש, דאפילו אם אמר תבת ברוף אמה ה' בונה, כל זמן שלא סים כל הנקבה מקרי צדין עומד באמצע הנקבה (ואינו חושש למה שלא יהיה להנקבה שום משמעות והוי לבטלה) וחזרו לרצה, וכמה ה"ל רבה בשם משמע גס-כן קצת בפני"ג (וצריך לומר לפי זה, דהיא דקמא לן בסימן תרפ"ב דמפנין שהזכיר השם שוב גומר הנקבה, הניו משום דמדי' שם בי'על הנפסים' והוא מדברים שהוא רק למצוה לבתחלה וכדיעבד כו' מחזירין אותו, ולהכי גומר הנקבה, וכמו שהביא התייבאם בכלל כו' דין ח' בשם גדולי התקפמים, מה שאין כן הלא דהקנה זו היא לעכובא ויצטרך להוסיף נקבה על-יד-יהוה, והתמיקו גס-כן המגן גבורים: ואף שלמעשה צריך עיני בונה, כמו שפסקהו בזה התייבאם, מכל מקום על-כ"פנים בנה שלא אמר צדין תבת בונה' בודאי יש לו לסים 'למדין חתף' כדי שלא יהיה הנקבה לבטלה, ורזרו לרצה' כדי שלא יצטרך להוסיף נקבה: (ט) כן משמע ממגן גבורים, וכמו שאמרים בתפלת מוסר, או שאמר 'מים קדושים', וכמו שכתבו שארי אחרונים, אבל לא יאמר 'מים טובים' 22) [א"ר]: